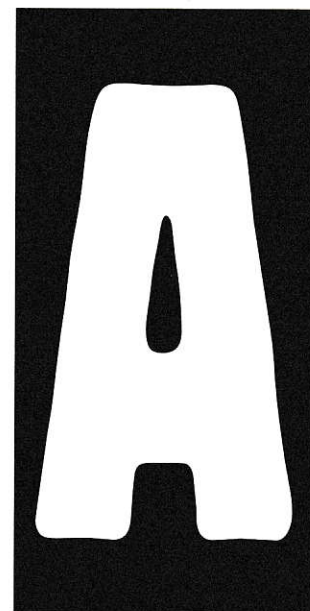

Salvador Cabré Llobet

L'EREMITISME A CATALUNYA:

avantguarda de la conquest

Etimològicament eremita significa erm. En els documents medievals de l'actual Catalunya expressions com "solitari", "desert" i "despoblada" que s'aplicaren als establiments cristians de la Marca fins al segle XI, palesaven alhora una sensació d'inseguretat i una manca d'organització administrativa. La Marca última o extrema era considerada territori de ningú, on hi vivia gent perversa, sovint fora de la llei i a vegades de la fe cristiana que comerciava amb l'Islam i feia ràtzies a una o altra banda de la frontera segons la conjuntura. Aquesta visió desaparegué progressivament de les fonts escrites, no obstant això, la realitat demostra que encara en el segle XII la presència dels musulmans a Siurana impedí la colonització efectiva del Camp de Tarragona. La frontera era, doncs, un espai de colonització, no gaire ben delimitat i en continu progrés.¹

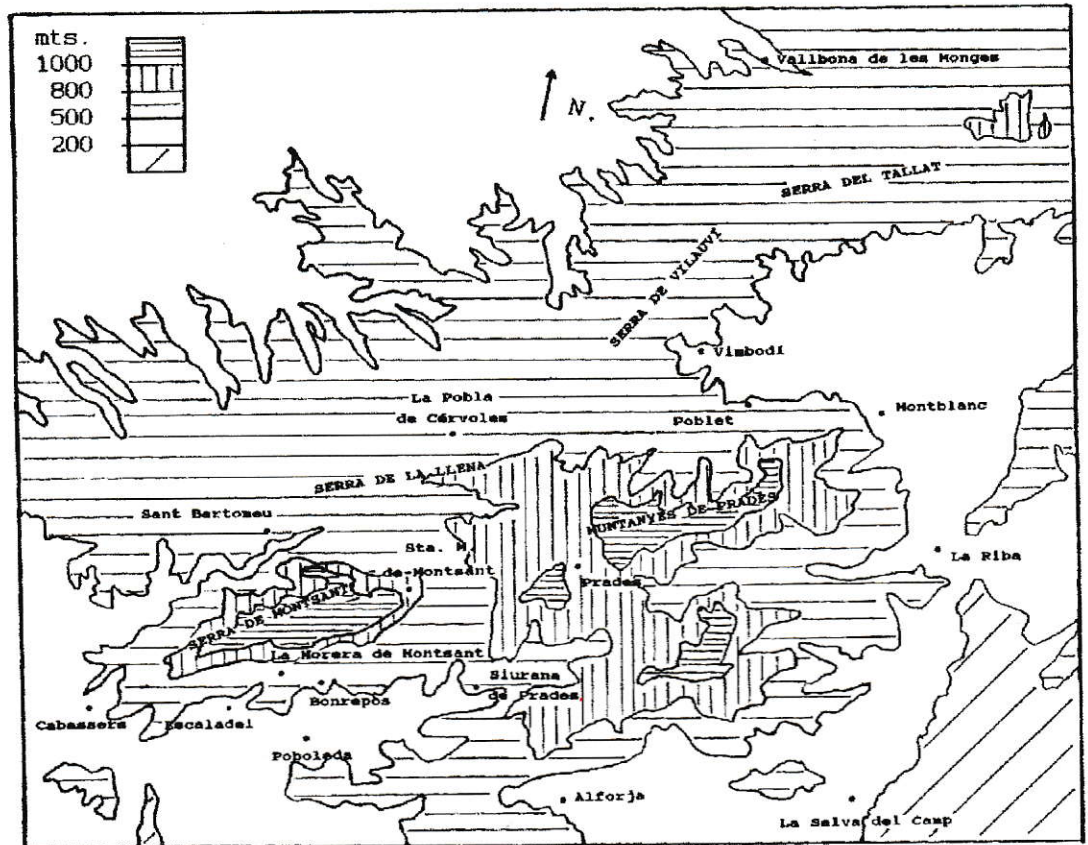
Durant l'avenç feudal es poden distingir dues grans etapes, i el 1010 és el punt d'inflexió, ja que va marcar l'inici d'una política d'intervenció dels comtes barcelonins dins al-Andalus. De primer, la conquesta, depassant la línia establerta pels francs en el segle IX en el Llobregat-Cardener-Segre mitjà-Conca de Tremp, era lenta coincidint amb la màxima puixança de l'Islam hispànic. A la frontera destacaven dos focus espirituals. L'un era a la muntanya de Montserrat, on malgrat els pocs documents que se'n conserven (potser per la crema de l'arxiu durant la Guerra del Francès) es coneix l'existència d'un seguit d'ermites que van ser annexionades pel monestir de Ripoll (888 i 933), i per Cesari, abat de Santa Cecília i pretès arquebisbe de Tarragona. No fou fins a l'època del bisbe Oliba en què una de les ermites, Santa Maria, agafà preponderància i esdevingué el germen de l'actual monestir benedictí de Montserrat. Les diferents institucions susdites triaven els ermites que s'integraven, doncs, en el sistema monàstic.² L'altre focus era Sant

Cugat, molt vinculat a la colonització de la Marca de Barcelona. Aquí no s'hi troben rastres d'ermites, potser perquè, seguint els passos de Cluny, el monestir imposà l'esperit de reforma. En general, doncs, no es desenvolupa en aquest període un eremitisme autònom important.

En una segona etapa, quan els cristians eren més forts, la política de paries, iniciada en temps de Ramon Berenguer I, frenà, segons Bonnassie, l'expansió de la societat feudal. La frontera del Gaià es consolidà i, mentre els musulmans es refugiaven al muntanyam tot abandonant el Camp de Tarragona, es començà la colonització del pla d'Urgell i la Conca de Barberà. L'*statu quo* es mantingué, a grans trets, fins al gran salt que suposà la presa de l'eix Tortosa-Lleida (1148-1149) i de l'últim reducte sarraí, Siurana (1154). En el nou àmbit que es configurà, l'anomenada Catalunya Nova, les grans fundacions monàstiques foren per ordre cronològic: Poblet, Santes Creus, Vallbona, Escaladei i Bonrepòs, totes de l'orde del Císter excepte Escaladei, que era de la Cartoixa. La bibliografia situa en aquests indrets les zones eremítiques, mentre que no se'n localitza cap ni a la plana de Lleida ni al Camp de Tarragona.³ L'explicació s'hauria de cercar potser en la localització d'uns poders més directes, com el dels bisbes, o sobretot en els condicionants naturals: els ermites preferien zones abruptes amb abrics naturals i aigua. Aquests indrets també acostumen a ser llocs de culte des d'antuvi, com ho palesen restes arqueològiques a Santes Creus i Poblet, topònims de difícil datació, la majoria situats al Montsant, i atribucions més o menys dubtoses de Lladonosa (com la identificació de Vallclara amb el lloc on Joan de Biclara hauria fundat un monestir benedictí en el segle VI).

Un cop emmarcat en l'espai i el temps el fenomen eremític a Catalunya, cal veure ara

Aquest treball ha estat possible gràcies a una beca predoctoral de formació d'investigadors atorgada pel Comissionat per a Universitats i Recerca de la Generalitat de Catalunya.

el motiu pel qual prengué tanta volada en tot l'Occident europeu. Entre el segle XI i XII es reclamà a l'Església que assumís el missatge evangèlic i se li criticaren primer els costums (cosa que provà de paliar la reforma gregoriana) i després el poder i la riquesa. La mateixa Església reaccionà, el monacat creà el Cister i aparegueren els canonges regulars, però sorgiren alternatives reals, l'una fou la vida eremítica (amb una llarga tradició que es remunta al segle III) i l'altra, els moviments espirituals populars. L'esperit eremític quallà de manera duradora i emblemàtica en l'orde de la Cartoixa, però també és cert que molts eremites caigueren en l'extravagància i la bogeria, i se situaren, com la majoria de moviments populars, a un pas de l'heretgia. A la Catalunya Nova el fenomen eremític, emperò, sembla que no derivà cap a l'heretgia —de la qual no hi ha cap menció fins a un decret d'Alfons el Cast contra els valdesos (1194)—, tot i que Ventura localitza un focus càtar significatiu a les muntanyes de Prades i Siurana.⁴ Sí que es produïren, però, situacions inusuals i heterodoxes, com la discutida comunitat mixta de Bonrepòs.

Concretament, l'eremita-penitent, que fugia del món però no hi era indiferent, fou inquietant per la seva capacitat proselitista que es basava en l'exemple de santedat personal. Per un cantó atreïa deixebles i fins i tot altres eremites que hi trobaven consell, amb els quals fundà sovint una comunitat religiosa regida per constitucions originals, si bé hi hagué casos en què, per pròpia elecció del fundador o per pressions del bisbe, s'escollí la

regla de sant Benet o la de sant Agustí. Per altre cantó, sense autorització del seu bisbe, fins i tot sense haver rebut els ordes menors, s'atribuïa el ministeri de la paraula. Això, unit a la seva mobilitat, el feia incontrolable en un aspecte que l'Església tenia especial interès a monopolitzar, tant per mantenir l'ortodòxia doctrinal com per conservar el seu paper d'intermediari obligat.⁵

Per tal de poder controlar aquests eremites, hi hagué tot un procés que els dugué de la marginalitat a la comunitat. A la zona del Montsant, concretament, els intents d'enquadrar-los dins de dominis senyorials (el cas més clar és el de la granja de Bonrepòs) fracassaren i, a la llarga, s'imposaren els grans dominis monàstics, que d'altra banda s'establitzaren molt tard, després d'un seguit d'anades i vingudes dels eremites, que demostren o bé indecisió o bé reticència. En això fou vital l'actuació d'uns personatges històrics, convertits en llegenda posteriorment, que no eren eremites corrents sinó caps visibles de rudimentàries comunitats, que evolucionaren fins a esdevenir grans monestirs.⁶ El seu seguiment permetrà albirar la presència d'alguns altres eremites, mostra d'una majoria de la que no se serva cap record ja que no tenien propietat de terres, la qual cosa al cap i a la fi, és el que genera i fa conservar els documents.

Abans, però, cal esmentar dues notícies. El 1149, en la donació de Cabassers als premonstratesos, s'esmenta la construcció d'oratoris, en plural, això unit a l'eremitisme clerical de l'orde, esbossava un possible intent de concentració que fracassà (i el 1158 el lloc se

cedí a la Mitra de Tortosa). El 1151, a la carta de població de Vimbodí, surt en els límits el terme de les "Ermites", que se situaria a l'indret de Poblet. En aquest cas sí que resulta evident el precedent eremític, que de seguida s'integraria en l'estructura del cenobi, ja que no deixà cap més notícia. De fet, el monestir de Poblet es consolidà ràpidament, potser perquè tocava a la Conca, més colonitzada, tot el contrari del que passà en els casos següents.

El primer i més dinàmic "eremita" documentat és Ramon de Vallbona, que el 1157, juntament amb dos eremites més (amb els que segons Lladonosa s'intueix un pacte previ), rebé Cérvoles per tal d'establir-hi un monestir benedictí. El mateix any va obtenir també Vallbona. Hom al·ludeix sistemàticament a la pressió de Poblet sobre Cérvoles com el motiu que impulsà el comte de Barcelona a facilitar-li el pas a Santa Maria de Montsant (1164), des d'on passà a la plana, a Poboleda (1173).⁷

El 1170, en la donació de la Morera de Montsant a Arnau de Salfores, s'exceptuà el que tenien Pere de Montsant i els seus, igual que passà el 1190 en la donació del Montsant als germans Navarra. Aquest Pere de Montsant, després d'una estada a l'eremitori de Poboleda, retornà a la serra, d'on sembla que tornà a davallar el 1194 per ingressar a la cartoixa que Alfons el Cast havia establert precisament a Poboleda.

A la granja de Bonrepòs, bastida per Arnau de Salfores, s'hi ajuntaren: fra Gil, fra Joan, fra Arnau de la Morera i fra Ramon de la Mussara, que el 1194 ja posseïen tota la falda del Montsant i feren un pacte amb els esposos Balb, en què s'acordava que aquests fossin patrons del cenobi.

Finalment l'últim grup conegut es formà al voltant de fra Guerau, que segons la llegenda era al Montsant des de 1160, si bé fins 1192 no obtingué per donació de la reina Sança les terres de sant Bartomeu amb el territori de la quadra de Fraguerau, és dir, la zona alta del Montsant.

Com a epíleg es pot dir que Poblet instal·là a Cérvoles una comunitat de monges cistercenques provinents de Tulebres (Navarra), que el 1177 s'ajuntà amb la comunitat femenina de Vallbona en aquest últim indret. El 1203 la comunitat cartoixana de Poboleda i la cistercenca masculina de Bonrepòs (o així la defineix un document d'Innocenci III el 1202) arribaren a una concòrdia sobre les seves àrees d'expansió. El mateix any tingué lloc la donació del Priorat històric a la comunitat cartoixana que s'anomena ja Escaladei. S'hagué d'esperar a 1215 perquè les monges de Santa Maria de Montsant, dirigides pels Balb, davallessin a Bonrepòs, on els antics eremites havien renunciat als seus drets (1204).

Tots aquests enclaus eremítics són documentats arran de la conquesta cristiana, però els documents ja reflecteixen una realitat anterior. Això, unit al fet que fins a 1163, amb el nou castlà Arbert de Castellvell, no hi hagué un canvi de política global dins el territori de Siurana que potencià els enfeudaments menors, sembla demostrar que els eremites foren coetanis a la conquesta. El que sí és irrefutable és que foren una avantguarda de la colonització, i que la seva presència condicionà clarament el desenvolupament posterior de la zona.

SALVADOR CABRÉ LLOBET

Notes

¹ Ateses les característiques de la publicació, s'ha intentat conjugar una redacció entenedora i alhora concisa amb la qualitat i el rigor científic. Laparell crític s'ha reduït però es mantenen les fonts emprades, a les quals es pot adreçar el lector interessat.

Per a una síntesi sobre la noció evolutiva de la frontera es recomana GLICK, Thomas F. *Cristianos y musulmanes en la España medieval (711-1250)*. Madrid, Alianza Editorial, 1991, pp. 75-83 i per a una interpretació diferent, MANZANO MORENO, Eduardo. *La frontera de al-Andalus en época de los Omeyas*. Madrid, CSIC, 1991, pp. 25-30.

² ALBAREDA, Anselm M. *Història de Montserrat*. Montserrat, Impremta del monestir, 1951, pp. 21-52.

³ Una bona mostra dels treballs que sobre el tema han escrit Josep Lladonosa Pujol i Eufemià Fort Cogul, que són referents obligats, es troba en sengles articles publicats a *España Eremitica: VI Semana de Estudios Monásticos: San Salvador de Leyre, 15-20 setiembre, 1963*. Pamplona, Aranzadi, 1970.

A més a més, atès el marc espacial, resulta indispensable la consulta de MORERA LLAUDADÓ, Emili. *Tarragona Cristiana* [edició facsímil] Tarragona, Diputació de Tarragona, 1981, vol. 1, pp. 621-681.

⁴ VENTURA SUBIRATS, Jordi. "El catarismo en Cataluña", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVIII, 1959-1960, p. 124.

⁵ VAUCHEZ, André. *La espiritualidad del Occidente medieval (s. VIII-XII)*. Madrid, Cátedra, 1985, pp. 75-120.

⁶ Tots els grans monestirs de la Catalunya Nova tenen el seu personatge, excepte Santes Creus, que ja era una comunitat organitzada a Valldaura del Vallès i es traslladà a la vora del Gaià pels vols de 1170. No obstant això, consta que s'hi integrà l'eremitori existent (potser des de l'any 980) a Sant Pere del Gaià. Així, Poblet compta amb la llegenda de l'ermità homònim, elaborada per FINESTRES Y DE MONSALVO, Jaime. *Historia del Real Monasterio de Poblet*. Barcelona, Orbis, 1947, vol. 1. Vallbona reescrigué la vida de Ramon de Vallbona recollida per PASQUAL, P. J. "Sacrae Cathalonie antiquitatis monumenta", Biblioteca Nacional de Catalunya, manuscrit 729, vol. IX, pp. 727 i ss. Escaladei, la data de fundació del qual és un misteri, pren com a primer prior a Pere de Montsant, sobre el qual s'ha discutit molt. TRENCHS ODENA, Josep "El Montsant y sus monasterios: colección diplomática (1164-1212)", *Anales de la Universidad de Alicante*, 2, 1983, pp. 209-210, en rebutjà la identificació amb Pere de Pinós, Pere capellà de Siurana o Pere sacerdot, company de Ramon de Vallbona l'any 1164. Bonrepòs finalment es pot preuar de tenir fra Guerau, la llegenda del qual recollí VALLES, Josep. *Primer Instituto de la Sagrada Religión de la Cartuxa. Fundaciones de los Conventos de toda España. Mártires de Inglaterra y Generales de la Orden*. Barcelona, 1792.

⁷ És molt aconsellable la lectura d'ALTISENT, Agustí. "Ramon de Vallbona i l'eremitori de Poboleda", *Studia Monastica*, X, 1968, pp. 141-149.